

УДК 336:[336.71:334.78-048.93]

Денис О.Б.
доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА ПРОЯВУ ПРОБЛЕМИ «ПРИНЦИПАЛ – АГЕНТ» У БАНКАХ

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено теоретичні основи проблеми «принципал – агент». Обґрунтовано, що з позиції агентської теорії під час грошово-кредитного посередництва в банку виникають три групи агентських відносин, у яких банк виступає як принципалом, так і агентом. Визначено основні відмінності агентських відносин банку з клієнтами від класичних «акціонер – найманий менеджер».

Ключові слова: конфлікт, агентський конфлікт, відносини «принципал – агент», управлінський опортунізм, інформаційна асиметрія, акціонери, менеджери, вкладники банків, позичальники банків.

АННОТАЦИЯ

В статье освещены теоретические основы проблемы «принципал – агент». Обосновано, что с позиции агентской теории во время денежно-кредитного посредничества в банке возникают три группы агентских отношений, в которых банк выступает как принципалом, так и агентом. Определены основные различия агентских отношений банка с клиентами от классических «акционер – наемный менеджер».

Ключевые слова: конфликт, агентский конфликт, отношения «принципал – агент», управленческий опортунізм, информационная асимметрия, акционеры, менеджеры, вкладчики банков, заемщики банков.

ANNOTATION

In the article the theoretical foundations of the problem of "principal – agent" are covered. It is substantiated that from the position of agency theory, during the money-credit intermediation in the bank appear three groups of agency relations in which the bank acts as a principal and an agent. The basic differences of bank's agent relations with clients from the classical "shareholder – the hired manager" are determined.

Key words: conflict, agency conflict, relations "principal – agent", manager's opportunism, information asymmetry, shareholders, managers, depositors of banks, bank borrowers.

Постановка проблеми. Функціонування банківського корпоративного сектору має низку особливостей (залежність від вкладників, поглиблена інформаційна асиметрія, більш жорстке державне регулювання), які спричиняють специфічні агентські проблеми та підвищують потенціал їх конфліктності.

Водночас, незважаючи на те, що тематика агентських конфліктів є глибоко і ґрунтовно висвітленою, багато важливих питань, які стосуються їхньої банківської галузевої специфіки, залишаються не досить дослідженими.

У підсумку це ускладнює ідентифікацію конфліктів у банківських установах та їх вирішення.

З огляду на вищенаведене, актуальність та своєчасність досліджень, присвячених сутності та специфіці агентських відносин у банках, не викликає сумніву

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання наукових доробок свідчить, що

методологічні основи проблеми регулювання відносин «принципал – агент» були закладені у дослідженнях відомих закордонних учених: В. Меклінга, М. Дженсона, О. Вільямсона, Дж. Акерлофа, М. Спенса, Дж. Стігліца та ін. Питання особливостей корпоративних відносин у банках висвітлені у роботах Т. Смовженко, І. Івасіва, Н. Деєвої, О. Костюка, І. Шкодіної та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, віддаючи належне ґрунтовним напрацюванням науковців, варто зазначити, що проблематика відносин «принципал – агент» у банках висвітлена фрагментарно та потребує додаткових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним предметом досліджень представників агентської теорії, яка була започаткована В. Меклінгом та М. Дженсеном у 1960–1970-х роках [1; 2], є модель відносин «принципал – агент». Відповідно до поглядів учених, агентські відносини визначаються як договір, за яким один чи кілька власників (принципалів) за винагороду доручають іншим особам – менеджерам (агентам) – управління фінансами від свого імені, що передбачає делегування низки повноважень агентам.

Відносини власників та менеджерів будуються на основі укладення письмового чи усного контракту. Однак, як підкреслювали дослідники, передбачити в контракті повне виконання всіх задекларованих обов'язків агентом практично неможливо через неповноту контрактів.

Конфлікт у фінансових інтересах власників капіталу та менеджерів отримав назву «агентської проблеми», яка потенційно, відповідно до поглядів дослідників, виникає завжди, коли менеджер фірми володіє менш ніж 100% акціонерного капіталу.

Уникнути проблеми «принципал – агент» неможливо через такі чинники, як:

- 1) інформаційна асиметрія;
- 2) невизначеність агентських відносин;
- 3) управлінський опортунізм;
- 4) обмежена раціональність індивідів;
- 5) різне сприйняття ризику агентами та принципалами.

З усіх складових аспектів особлива увага науковцями надавалася інформаційній асиметрії та управлінському опортунізму.

Суть інформаційної асиметрії полягає в нерівномірному розподілі інформації щодо угоди між агентом та принципалом (як правило,

агент порівняно з принципалом володіє більшою інформацією). Нерівномірний розподіл інформації, різна її доступність для учасників ринкових відносин приводить до того, що частина економічних суб'єктів отримує переваги над іншими [3; 4; 5].

Потенційним наслідком існування інформаційної асиметрії є виникнення опортуністичної поведінки агента. Під опортуністичною поведінкою традиційно розуміють поведінку особи, не обмеженої міркуваннями моралі, яка спрямована на досягнення власних інтересів, як правило, всупереч інтересам інших. Вперше тлумачення опортунізму було введено О. Вільямсоном, який зазначав: «Під опортунізмом я розумію дбання про свої інтереси, в тому числі обманним шляхом, включаючи сюди такі явні форми обману, як брехня, злодійство, шахрайство, але навряд чи обмежуючись ними» [6, с. 43].

До типових опортуністичних дій агентів, що спричиняють витрати принципала, належить такі:

- отримання менеджерами додаткових привілеїв через шахрайства, крадіжки, зловживання службовим становищем;

- інвестиції в не вигідні або занадто ризикові для власників проекти.

Відповідно, до основних фінансових наслідків опортунізму менеджерів для власників капіталу належать:

- недоотримання частки прибутку внаслідок несправедливого перерозподілу ресурсів компанії на користь менеджменту;

- недоотримання власниками прибутків через недостатній рівень генерованого компанією прибутку.

Розв'язання виявленої проблеми конфліктів у фінансових інтересах власників капіталу та менеджерів учені пропонували через формування належних обґрунтованих механізмів контролю принципалами дій агентів та стимулу.

Наголосимо, що за класичного підходу до розгляду агентської проблеми втрати принципалів завжди зумовлені опортуністичними діями агента.

З огляду на те, що банки, як і підприємства інших секторів, мають організаційну структуру, оскільки виконання банківських функцій та операцій потребує відпрацьованого організаційного механізму, низка положень класичної теорії фірми може бути застосована до банківських установ.

З позиції агентської теорії, під час грошово-кредитного посередництва в банку виникають три групи агентських відносин, у яких банк виступає як принципалом, так і агентом. Банк як посередник між кредиторами і позичальниками акумулює в ролі агента вільні кошти – шляхом відкриття кредиторам, вкладникам (власникам коштів) відповідних рахунків та подальшого розміщення цих нагромаджених грошових коштів (уже в ролі принципала) серед позичальників (підприємства, держава, приватні особи),

надаючи їм кредити. Крім того, банк як агент приймає кошти від платників і за певну плату надає їх отримувачам.

Посередницька роль банків, на відміну від нефінансових корпорацій, приводить до наявності широкого прошарку клієнтів і, відповідно, до багатоманіття агентських відносин банку з різними суб'єктами. Внаслідок цього банку завжди притаманні три типи агентських конфліктів: «власники – менеджери», «вкладники – банк», «банк – боржники».

При цьому залежність банків від залучених коштів (як правило, частка коштів власників у пасивах банків становить 10–15%) частково нівелює важливість класичних проблем корпоративних відносин – власницького конфлікту (суть якого полягає у зловживанні власником контрольного пакета акцій ресурсами всіх акціонерів у власних інтересах) та конфліктів власників із менеджерами і переносить їх в іншу площину, переходячи в конфлікт «банк – вкладники».

У плані формування системи діагностики агентської проблеми банків слід виокремити основні відмінності, які відрізняють відносини «принципал – агент» банку з клієнтами від класичної агентської проблеми «акціонери – менеджери», оскільки класична теорія корпоративного управління в банках робить акцент на специфічній ролі вкладників, однак не повністю досліджує відмінності у формуванні агентських відносин цієї категорії інвесторів та особливості фінансового характеру відносин. Специфіка агентських відносин банків із позичальниками теж залишається не досить дослідженою.

Порівняльна характеристика трьох типів основних агентських відносин, що виникають у банку (табл. 1), дає змогу визначити, що основні відмінності агентських відносин банку з клієнтами від класичних «акціонер – найманий менеджер» проявляються за такими складниками відносин: специфіка інвестування принципалом; прояв фінансових інтересів принципала у відносинах «принципал – агент»; прояв фінансових інтересів агента у відносинах «принципал – агент»; гарантування принципалу повернення інвестованого капіталу у відносинах «принципал – агент»; визначення обсягу інвестицій та розподілу прибутків принципала у відносинах «принципал – агент»; вплив принципала на використання фінансів агентом у відносинах «принципал – агент»; інформаційне забезпечення у відносинах «принципал – агент» під час використання капіталу; специфіка порушення контрактних умов агентом у відносинах «принципал – агент».

Висновки. Порівняльний аналіз фінансових відносин «принципал – агент» у банку дав змогу дійти таких висновків та узагальнень.

У фінансових агентських відносин банку з клієнтами, на відміну від класичних «акціонер – найманий менеджер», є низка особливостей, які проявляються в такому.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз фінансових відносин «принципал – агент» у банку

Характеристика відносин «принципал – агент»	Акціонери (принципали) – наймані менеджери (агенти)	Вкладники (принципали) – банк (агент)	Банк (принципал) – позичальники (агенти)
Особливості відносин під час інвестування принципалом	Інвестиції в банк на незворотній основі	Надання банку коштів на певний період часу з умовою повернення та отримання прибутків у формі плати за користування капіталом	Надання коштів на певний період часу з вимогою їх повернення та виплати відсотків за користування капіталом
Особливості прояву фінансових інтересів принципала у відносинах «принципал – агент»	Отримання прибутку у формі дивідендів чи продажу акцій іншим особам	Отримання прибутку у вигляді вищого відсотку, гарантія збереженості коштів	Отримання прибутку від надання коштів за вищим відсотком, гарантія повернення коштів та збереження ліквідності застави
Особливості прояву фінансових інтересів агента у відносинах «принципал – агент»	Отримання високої винагороди за управління коштами	Отримання капіталу за невисокою платою за його використання	Отримання капіталу за невисокою платою за його використання
Особливості гарантування принципалу повернення інвестованого капіталу у відносинах «принципал – агент»	Гарантії від банку відсутні	Гарантії від банку відсутні, можливі гарантії систем гарантування вкладів	Можливі гарантії від позичальника банку у формі застави чи поруки третьої особи
Особливості визначення обсягу інвестицій та розподілу прибутків принципала у відносинах «принципал – агент»	Обсяги можуть визначатися регулятором, розподіл прибутків вирішує принципал	Обсяг необмежений, плата за користування капіталом формується агентом під впливом вимог регуляторів	Обсяг та плата за користування кредитом формується принципалом під впливом вимог регуляторів
Особливості впливу принципала на використання фінансів агентом у відносинах «принципал – агент»	Високий за умови концентрації власності з можливістю заміни агента	Низький, заміна агента можлива лише через забрання інвестицій	Середній або відсутній, заміна агента до закінчення строку дії контракту ускладнена
Особливості інформаційного забезпечення у відносинах «принципал – агент» під час використання капіталу	Інформаційна асиметрія на користь агента	Інформаційна асиметрія на користь агента	Двостороння інформаційна асиметрія
Специфіка порушення контрактних умов агентом у відносинах «принципал – агент»	Опортунізм агента	Опортунізм агента, відсутність необхідних коштів через втрату ліквідності, внаслідок зниження ціни активів, неповернення кредитів, вплив депозитів	Опортунізм агента, відсутність коштів через втрату ліквідності внаслідок внутрішніх проблем і зовнішніх екстерналій
Специфіка узгодження інтересів агента та принципала	Контракт, додатково – механізми контролю та стимулу	Контракт	Контракт

Джерело: розробка автора

По-перше, це інший характер фінансових відносин, що передбачає строковість, повернення інвестицій, присутність гарантій та фіксовану плату за користування капіталом. Якщо у класичних агентських відносинах агент за певну плату управляє капіталом принципала для отримання останнім прибутку, то в агентських відносинах банку з клієнтами виникає ситуація, коли агент використовує капітал принципала за плату для власних потреб із обов'язковою умовою повернення.

По-друге, більш складний організаційний характер відносин через більшу кількість агентів та принципалів, вищий рівень інформаційної асиметрії, якого неможливо уникнути, низький рівень впливу принципала на напрями використання коштів агентом, додатковий

вплив на відносини через регулювання розміру інвестицій та плати за них третьою особою (регулятором).

По-третє, наявність ризику ланцюгової реакції «неповернення коштів позичальником – зниження ліквідності банку – неповернення банком коштів вкладникам», що породжує високу міру взаємозалежності угод, у результаті чого порушення ланцюжка взаємопов'язаних угод може привести до втрати всього бізнес-ланцюжка. За таких обставин конфлікти можуть виникати з незалежних від банку причин. Якщо в класичних відносинах «принципал – агент» втрата інвестицій (чи частини прибутку від інвестицій) принципалом переважно відбувається через опортунізм агента, то в агентських відносинах банку з клієнтами причинами неповернення ка-

піталу агентом можуть бути як ірраціональні мотиви, так і вплив зовнішніх чинників.

По-четверте, інший вид гарантій та компенсацій у відносинах акціонерів із найманими менеджерами та в агентських відносинах банків із клієнтами. У першому гарантією виступає соціальний капітал менеджера (репутація, досвід роботи), і компенсація від збитків як така відсутня, в другому присутній фінансовий складник (оцінка платоспроможності та застава позичальника, гарантія компенсації збитків вкладника).

По-п'яте, інші тривалість і наслідки конфлікту. Класичний агентський конфлікт можна швидко проконтролювати та вирішити через звільнення менеджерів, тоді як конфлікти банків із клієнтами можуть мати одночасно тривалий латентний період та швидкий розвиток і зумовлювати більші фінансові витрати для банку чи вкладників через судові процедури, переговори тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Jensen M. Modern industrial revolution, exit, and the failure of internal control systems / M. Jensen // *Journal of Finance*. 1993. № 48 (3). P. 831–880.
- Jensen M. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure / M. Jensen, W. Meckling // *JFE*. 1976. № 3 (4). P. 305–360.
- Akerlof George A. The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism / George A. Akerlof // *The Quarterly Journal of Economics*. 1970. Vol. 84. pp. 488–500.
- Spence M. Competitive and Optimal Responses to Signals: An Analysis of Efficiency and Distribution // *Journal of Economic Theory*. 1974. vol. 7. pp. 296–332.
- Stiglitz J. E. Equilibrium in Product Markets with Imperfect Information. / Stiglitz J. E. // *The American Economic Review. Papers and Proceedings of the Ninety. First Annual Meeting of the American Economic Association*. 1979. Vol. 69 (2). pp. 339–345.
- Уильямсон О.И. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа [Электронный ресурс] / О.И. Уильямсон // Thesis. 1993. Вып. 3. URL: https://igiti.hse.ru/data/001/314/1234/3_1_3Willi.pdf.
- Williamson O.E. Corporate Finance and Corporate Governance / O.E. Williamson // *The Journal of Finance*. 1988. Vol. 43. No. 3. P. 567–591.

REFERENCES:

- Jensen M. (1993) Modern industrial revolution, exit, and the failure of internal control systems. *Journal of Finance*. Vol. 48 (3), pp. 831–880.
- Jensen M. (1976) Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Vol.3 (4), pp. 305–360.
- Akerlof George A. (1970) The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 84, pp. 488–500.
- Spence M. (1974) Competitive and Optimal Responses to Signals: An Analysis of Efficiency and Distribution. *Journal of Economic Theory*. vol. 7, pp. 296–332.
- Stiglitz J.E. (1979) Equilibrium in Product Markets with Imperfect Information. / Stiglitz J. E. *The American Economic Review. Papers and Proceedings of the Ninety-. First Annual Meeting of the American Economic Association*. Vol. 69 (2), pp. 339–345.
- Uilyamson O.I. Povedencheskie predposylki sovremennogo ekonomicheskogo analiza (1993) Thesis. Vol 3. Retrieved from: https://igiti.hse.ru/data/001/314/1234/3_1_3Willi.pdf. (in Russian)
- Williamson O.E. (1988). Corporate Finance and Corporate Governance. *The Journal of Finance*. Vol. 43, No. 3, pp. 567–591.

Denys O.B.

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Finance,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

THE SPECIFICITY OF MANIFESTATION OF THE PROBLEM OF “PRINCIPAL-AGENT” IN BANKS

The article covers the theoretical foundations of the problem of “principal-agent.” The reasons for the emergence of an agency conflict are substantiated. The consequences of agent conflicts are summarized. The factors that make impossible to avoid an agency problem are identified (information asymmetry, the uncertainty of agency relationships, management opportunism, limited rationality of individuals, different perceptions of risk by agents and principals). The peculiarities of agency relations in the bank are investigated. It is substantiated that from the position of agency theory, during the money-credit intermediation in the bank, there are three main groups of agency relations, in which the bank acts as a principal and an agent. The bank, as an intermediary between creditors and borrowers, accumulates free funds (as an agent) and later placements of these funds between borrowers (as a principal). On the basis of the application of the agency theory, the main differences between the financial agent’s relations with the clients from the classical “shareholder – the hired manager” are defined (term and return on investments, the presence of financial guarantees and fixed fee for the use of capital; the risk of a chain reaction “non-repayment by the borrower – reducing the bank’s liquidity – non-return by the bank of funds to depositors”; an excellent structure of expenses of participants in conflicts; another duration of the conflict). It is substantiated that in banking institutions, there are additional prerequisites for the emergence of agency conflicts (solvency of borrowers, depositors’ confidence, structure and balance of the bank’s capital components).